

at all. But these are small criticisms, and, indeed, are the same sort of criticisms that are true of almost any volume of conference proceedings. This is a book full of essays that are, by and large, readable, clear, concise, and informative.

Dr. Jessica Vance Roitman

KITLV/Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies

Veerle De Laet, *Brussel binnenskamers. Kunst- en luxebezit in het spanningsveld tussen hof en stad, 1600-1735*. Studies stadsgeschiedenis 8 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011) 392 p. ISBN 978 90 8964 330 8.

Sinds de eerste internationale conferentie over boedelbeschrijvingen in 1980 waarvan de resultaten zijn gepubliceerd in AAG Bijdragen 23 door Ad van der Woude en mijzelf, zijn er al vele mooie studies verschenen die op deze bronnen zijn gebaseerd. De laatste jaren is het zwaartepunt van onderzoek verschoven van Nederland naar Vlaanderen. Hier zijn meer mensen dan ooit bezig deze verleidelijke bron aan het praten te krijgen. De belangrijkste inspirator is Bruno Blondé, maar ook Hugo Soly en Erik Aerts verdienen het genoemd te worden. Het is te hopen dat ook in Nederland zelf het onderzoek voortzetting vindt.

Het proefschrift van Veerle de Laet – *Brussel binnenkamers. Kunst en luxebezit in het spanningsveld tussen hof en stad, 1600-1735* – stamt uit deze traditie en is een geslaagd voorbeeld van de studie naar de stedelijke materiële cultuur in de Zuidelijke Nederlanden. Tegelijkertijd laat deze studie zien dat er dertig jaar na dato nog steeds geen patentoplossingen zijn voor de vele problemen in het boedelonderzoek die toen ook al zijn geformuleerd: het probleem van de representativiteit, het probleem van de volledigheid, het probleem van de woord/zaak problematiek (welk voorwerp hoort bij welk woord), het *stock/flow* probleem (de inventaris is een momentopname terwijl consumptie een repetitief proces is). Veerle de Laet gaat op inventieve en open wijze met deze problemen om en verdient daarvoor de hoogste lof.

Haar boek is vooral een discussie met Jan de Vries' *The industrious revolution* zonder dat ze overigens ingaat op het belangrijkste thema ervan – de economie van het huishouden. Wat haar interesseert is het onderscheid dat De Vries maakt tussen oude en nieuwe luxe – waarbij nieuwe luxe zich kenmerkt door vermenigvuldiging en kwaliteits- en prijsdifferentiatie, en verbonden is met de stedelijke commerciële cultuur, terwijl de oude luxe verbonden is met de hofsamenleving en de aristocratie. In Brussel in de lange zeventiende eeuw (1600-1735) kan zij beide groepen bestuderen. Tegenover Jan de Vries plaatst zij Norbert Elias. Terwijl De Vries de stedelijke middengroepen als innovators ziet, is dat voor Elias de adel.

Haar conclusie is dat de Brusselse werkelijkheid van de lange zeventiende eeuw zich tussen beide modellen beweegt. Er zijn veranderingen die uitgaan van de adel (bijvoorbeeld waar het gaat om de verspreiding van Franse mode); er zijn veranderingen die uitgaan van de stedelijke middengroepen (bijvoorbeeld de aanwezigheid van koffie- en theeserviezen; de verspreiding van katoenen objecten); en er zijn stedelijke groepen die adellijke consumptiepatronen imiteren (bijvoorbeeld in de aanwezigheid van goudleer en wapens). Zij benadrukt vooral de nuances: er is geen homogene hofcultuur versus een homogene stedelijke cultuur en er is evenmin een duidelijke schei-

ding in de tijd, hoewel ze wel aan het begin van de achttiende eeuw de belangrijkste veranderingen in consumptie ziet optreden.

Elke boedel-studie is weer anders en origineel. Die van Veerle De Laet onderscheidt zich door haar bronnengebruik, haar inkadering en haar inperking van het onderzoeksterrein. Zij beperkt zich tot de luxe- en kunstconsumptie, zonder dat ze deze strikt definieert. Binnen de materiële cultuur schenkt ze vooral aandacht aan luxe voorwerpen en ze heeft een speciaal hoofdstuk gewijd aan het bezit van schilderijen. Het schilderijenbezit positioneert ze als een bezit dat zowel oude als nieuwe luxe is. Deze verdieping maakt haar studie bijzonder, maar nog aantrekkelijker vind ik dat ze de materiële cultuur plaatst in de ontwikkeling van de woning en in de stadsmorfologie van Brussel. Op het laatste punt brengt ze ook een nuance aan door de tegenstelling tussen hoog en laag Brussel te nuanceren – zij ziet veel meer een door elkaar wonen van sociale groepen. En dat niet alleen op wijkniveau, maar ook op woonblok-niveau. Ook de simpele tegenstelling diephuis en breedhuis nuanceert ze. Uitvoering gaat ze in op de functie, gebruik en aankleding van specifieke vertrekken – met name het *salet*, maar ook op dat van keuken, *comptoir* en slaapkamer. Deze verdieping en inkadering van de materiële cultuur zijn een echte aanwinst.

Haar derde verandering hangt ermee samen. Zij gebruikt namelijk niet alleen boedelinventarissen als bron, maar ook eigentijdse stichtelijke literatuur. Op deze manier kan zij iets zeggen over de ontvangst van de veranderende consumptiepatronen. Uitgebreider nog maakt zij gebruik van visuele bronnen, met name van schilderijen van Gillis van Tilborgh waarvan er meerdere zijn afgedrukt. Zij gebruikt deze visuele bronnen enerzijds om de boedelbeschrijvingen aan te vullen, anderzijds gebruikt zij de boedelbeschrijvingen om de visuele bronnen te bekritisieren.

De studie van Veerle De Laet is op deze punten een enorme aanwinst. Als het echter gaat om de kwantitatieve presentatie van haar gegevens, heb ik wel enkele vragen. Zoals in het begin gezegd, veel problemen die kleven aan het gebruik van boedelbeschrijvingen vragen nog om een oplossing. De Laet werkt met een bestand van 281 boedelbeschrijvingen verdeeld over vijf periodes, maar ik heb niet kunnen vinden of dit het resultaat is van haar wens zo'n vijftig boedels per periode te bestuderen, of dat dit alle boedels waren die ze in het Rijksarchief te Anderlecht voor deze geselecteerde jaren kon vinden. Omdat haar boedels niet gewaardeerd zijn en evenmin aan een externe belastingbron te koppelen zijn, heeft zij een indeling gemaakt op basis van een indexscore over het aantal kamers, de hoeveelheid koper- en linnengoed en de hoeveelheid ledikanten. De mediane indexscore is 0,22. De eerste groep gaat tot de indexscore 0,11, de tweede groep loopt tot de mediane indexscore, de derde groep tot anderhalf maal de mediane indexscore, de vierde groep tot tweemaal de mediane waarde, en de laatste groep zijn de overige. In een bijlage geeft ze van elke boedel het aantal kamers, de hoeveelheid koper- en linnengoed, de hoeveelheid ledikanten en de groeps categorie. In een andere bijlage geeft ze de vindplaats van de boedels. In dit opzicht heeft ze maximale transparantie gegeven.

Toch heb ik nog een paar wensen. Ik zou graag hebben gezien hoe ze voor een specifieke boedel de categorie heeft berekend. Ik kan namelijk niet goed beoordelen wat de invloed is van elk criterium op de uiteindelijke plaatsing. Ik had ook willen weten wat er was gebeurd als ze alleen het aantal kamers had genomen? Bovendien kan ik nergens zien hoe betrouwbaar de informatie over haar criteria is. Wat doet ze wanneer er bij kopergoed geen duidelijk aantal staat? Zijn alle boedels per vertrek opgemaakt?

Merkwaardig is dat zij een indeling op basis van beroepen en adellijke titels verwerpt. Hoewel alle tabellen gepresenteerd worden op basis van de vijf categorieën, komt ze op basis van de bestudering van losse boedels tot haar belangrijkste conclusies over de verschillen en overeenkomsten tussen staatsadel, lage adel en stedelijke middengroepen. Met andere woorden, een indeling op basis van beroepen en adellijke titels. Eveneens merkwaardig vind ik dat zij op pagina 178 spreekt over een clusteranalyse op basis van drie groepen voorwerpen, maar vervolgens niet duidelijk maakt welke resultaten deze clusteranalyse heeft opgeleverd. Waarom worden hiervan de cijfers niet gepresenteerd en waarom kunnen we niet in een bijlage lezen welke boedels tot welk cluster hoorden? Ik kan me voorstellen dat op het moment dat boedels moeilijk in te delen zijn, een indeling op basis van een clusteranalyse juist een oplossing zou kunnen zijn.

Herhaalde malen verzucht De Laet dat haar waarnemingen nauwelijks iets zeggen over de intenties van de eigenaren. In dat verband is het wel jammer dat geld geen enkele rol speelt in haar studie. Ik neem aan dat haar boedels allemaal ongewaardeerd zijn, maar dan nog had ze op basis van andere bronnen iets over prijzen kunnen zeggen en dus ook het keuzeprocess tussen de aanschaf van objecten duidelijker kunnen maken. Daardoor zou misschien nog duidelijker zijn geworden dat de lage stedelijke adel in de zeventiende eeuw een soort 'traditionaliseringsproces' van zijn materiële cultuur liet zien.

De Laet heeft een belangrijke discussiebijdrage geleverd aan het gebruik van boedelbeschrijving voor historisch onderzoek. Ze is er bovendien in geslaagd een helder, diepgravend en genuanceerd verhaal te vertellen van de ontwikkelingen van de Brussels materiële cultuur.

Anton Schuurman

Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis, Wageningen University

Luc Bonneux (red.), *De gezonde levensloop. Een geschenk van vele generaties* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2010) 134 p. ISBN 978 90 8964 318 6.

In deze compacte bundel, samengesteld door arts en epidemioloog Bonneux, wordt een relatief jonge tak van de wetenschap geïntroduceerd, te weten de levensloopepidemiologie. In zijn introductie beschrijft Bonneux in vogelvlucht de geschiedenis van de epidemiologie als wetenschappelijke discipline. Werd in de negentiende eeuw nog vooral gekeken naar de oorzaken van het uitbreken van ziekten onder de bevolking (infectieziektenepidemiologie), na de Tweede Wereldoorlog – toen in het rijke Westen infectieziekten grotendeels verdwenen – kwam de nadruk steeds meer te liggen op onderzoek naar chronische en niet-overdraagbare ziekten. Vanaf de jaren 1960 richtte de sociale epidemiologie zich op sociaal economische kenmerken zoals sociale status, opleiding en bezit als voorspellers van gezondheid en levensverwachting. In het algemeen bestudeert de epidemiologie dus het vóórkomen, de oorzaken en de verspreiding en controle van ziekten in de bevolking.

De bundel vormt de jaarlijkse boekaflevering van het sociaal wetenschappelijk tijdschrift *Mens & Maatschappij*. Binnen de sociale wetenschappen is het levenslooperperspectief inmiddels niet meer weg te denken. Maar ook in het historisch onderzoek –